

БАШКИРСКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ПОЛИЭТНИЧЕСКОЙ СРЕДЫ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ISBN 978-5-91608-181-7

С. 90–96

https://doi.org/10.31833/conf_ihll2019.018

УДК 811.512.1

Гамзе Йорулмаз

*Университет Анкара, Турция
E-mail: gmzcmngmz@gmail.com*

ИНИЦИАЛЬНАЯ ФОНЕМА /т-/ В КЫПЧАКСКОЙ ГРУППЕ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ

В качестве критериев классификации алтайских языков могут использоваться согласные звуки. Одним из классифицирующих признаков является начальный /т-/. Изменение звука *т* > *д* является характерной чертой огузской группы тюркских языков. Однако этот переход встречается также в кыпчакских языках. В первой части статьи изучается статус инициального *т*- в алтайских языках, во второй – кыпчакской группе тюркских языков.

Ключевые слова: фонема /т/, кыпчакский, кыпчакские языки, турецкий язык, тюркские языки, алтайские языки.

KIPÇAK GRUBU LEHÇELERİNDE SÖZ BAŞI /t-/ SESİ

Altay dillerinin sınıflandırılmasında çeşitli sesler ölçüt olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri söz başı / t- / sesidir. Türkçe için, t- > d- ses değişikliği Oğuz grubunun karakteristik özelliğidir. Ancak bu ses değişikliği Kıpçak lehçelerinde de görülmektedir. Bu çalışmada, öncelikle söz başı /t-/ sesinin Altay dillerindeki durumu değerlendirilmiştir. Daha sonra Kıpçak grubu lehçelerinde söz başı / t- / sesinin durumu örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: /t-/ sesi, Kıpçak, Kıpçak Lehçeleri, Türkçe, Türk Dilleri, Altay Dilleri.

Altay dilleri teorisi, kısaca Türk, Moğol, Mançu-Tunguz, Kore ve Japon dillerinin Altay dili adındaki ortak bir kaynaktan geldiği görüşünü savunan bir teori olarak tanımlanmaktadır. Altay dil birliği üzerinde uzlaşmamış bir teori olmakla beraber günümüze kadar çürütülememiştir de. Altay Dillerinin sınıflandırılmasında bazı seslik ölçütler göz önünde bulundurulmuştur. Bu ölçütlerden biri de /t-/ sesidir.

Bu çalışmada /t-/ sesinin Kıpçak grubu lehçelerindeki durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken Türk, Moğol, Mançu-Tunguz, Kore ve Japon dilleri ile söz konusu dillerin diyalektlerinde /t-/ sesiyle başlayan sözcüklerdeki /t-/ ile aynı sözcüklerin Kıpçak grubu Türk lehçelerindeki karşılıkları arasındaki ilgi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle Altay Dillerindeki /t-/ sesinin durumuna değinildikten sonra Kıpçak grubu lehçelerindeki söz başı /t-/ sesinin durumunu örneklerle incelenecektir.

1. ALTAY DİLLERİNDE /t-/ > /d-/

Altay dillerindeki Proto Altayca /t-/ sesi Türk diyalektlerinde *d-, Moğol diyalektlerinde *d- / č[i], Tunguz diyalektlerinde -d- / ž(i), Kore dilinde *t- ve Japoncada *t- / d[i, ə] seslerine doğru değişmiştir (EDAL 2003: 46):

Proto Altay	Türk	Moğol	Tunguz	Kore	Japon.
*t'-	*t- [dV+ı,ı,r]	*t- / č[i]	*t-	*t-	*t-
*t-	*d-	*d- / č [i]	*d- / ž (i)	*t-	*t- / d[i,ə]

Poppe, aslı *t- sesinin diğer ünlülerin önünde *t'- olarak korunmasına karşılık *i ve i önünde Ön Moğolcada *t sesine ve daha sonra *č sesine dönüştüğünü söylemiştir. Yazılı Moğolcadaki /t/ Eski Türkçede ve Mançu-Tunguzcada bir /t/ ile karşılandığını, Yazı Moğolcasındaki ç < *t (*i ve *i önünde), hem Eski Türkçede hem de Tunguzcada bir /t/ ile karşılandığını, buna karşılık yalnız /i/ önünde /ç/ sesinin Mançucada bulunduğunu belirtmiştir ve bu denklikleri şöyle göstermiştir (Poppe, 1960: 50):

<u>*i (*ı) önünde</u>		<u>diğer ünlüler önünde</u>
Ana Moğolca	*č	*t
Yazı Moğolcası	č	t
Mançu	č	t
Tunguzca	t	t
Eski Türkçe	t	t

/t/ > č /ç/ ile ilgili Poppe, alıntı sözcüklerin -*ti- > Mançuca -çi- aşamasından sonra alındıkları anlaşılmaktadır ki Moğolcadaki ç < *t Mançucada /s/ ile karşılanmaktadır demektir. Örnek: Ma. *gusin* 'otuz', Proto Moğolca **gutīn* > Ev. *gutīn* [Poppe, 1960, 51-52]. Pre-Proto-Moğolca *gutīn* (*gutīn*) 'otuz', Proto-Tunguzca'ya **gutīn*, Proto-Moğolca'ya *guci/n* (*guci/n*) biçiminde ödünçlendiğini söyleyen Janhunen bu özelliğin kronolojik sınırlarını belirlemenin mümkün olmadığını belirtmiştir [Janhunen, 2003, 397].

1.1. Moğolca ve Moğol Diyalektlerinde t- > d-

Ramstedt, Moğolcada /i/ sesi önündeki /t/ sesinin /ç/ sesine değiştiğini söylemiştir [Ramstedt, 1957, 89]. Poppe'ye göre de *i veya *i önündeki aslı *t'- Ana Moğolcada artık *č olmuştur. Bu gelişme *t yoluyla meydana gelmiştir. Bununla beraber Yazı Moğolcası, Mançu-Tunguz dillerinin alt-güney gruplarında mesela Mançu ve Goldicede ayrıca Çuvaşçada da bu böyledir. Tunguzca (bütün ağızlarıyla), Türkçe (bütün dilleriyle) ve en azından bazı hallerde Korece gibi birkaç dilde aslı ünsüz /t/ korunmuştur. Beklenen ses /t/ yerine /ç/ sesinin bulunmasının, Tunguzca ve Türk dillerinde alıntı sözcüklerin alameti olduğunu, bahsi geçen denkliklerin belli ettiğini ve bu alıntıların Moğolcadan olması gerektiğini söylemiştir. Buna karşılık Mançu ve Moğolcada ödünç sözcüklerdeki /i/ önündeki /t/ bu dillerde /ti/ hecesi bulunmadığından /ç/ ile kullanılmıştır [Poppe, 1960, 15; Poppe, 1965, 197].

Bazı Türkçe söz başı *t sesinin Moğolcada *d olarak temsil edilmesi henüz tatmin edici bir şekilde izah edilememiştir: Türkçe **tüsh* 'öğle vakti' ve Moğolca **düli*. Bu denkliğin ödünçlemenin çok erken dönemde gerçekleştiğinin bir göstergesi olması mümkündür ancak onun fonolojik temeli net değildir, çünkü hem Türkçe hem de Moğolca orjinal olarak güçlü *t ve zayıf *d gibi iki ayrı biçime sahiptir. Bazı durumlarda, Moğolca **dala(y)i* 'deniz; okyanus', Türkçe **taloy* > **taluy* gibi, Türkçeye Moğolcadan ödünçlenmiş olabilir. Her durumda, Türkçe *t'nin Moğolca *t olarak simgelenmesi genellikle ödünçleme tabakalarında Bulgarcadan ziyade Türkçenin özelliğidir: Ortak Türkçe **tämür* 'iron' → Moğolca **temür*. [Schönig, 2003, 409].

Temir'in Türkçe sözlerin başındaki t- sesine Moğolcada t- veya d- seslerinin tekabül etmesi meselesinde verdiği örneklerden bazıları şunlardır [Temir, 1955, 8]:

- *Türkçe: takiğu* (Uyg. An. Ind.), takuk (Çağ.) "tavuk"; Moğolca: *takiya* (Kow.1659; NT), taka, takan, (R. Kalm. 375).
- *Türkçe tapla-* (Uyg. An. Ind.) "seçmek, tasdik etmek"; Moğolca *tağala-* "sevmek" (Kow.1576;NT), tâl-(R.Kalm.386)
- *Türkçe tuz*; Çuv.: tevar; Moğolca *dabusun* (Kow. 1602), dauısn (R. Kalm. 80).
- *Türkçe tüs* (Uyg., Tar., Tub.) "öğle vakti"; Moğolca *düli* (Kow. 1917) "öğle vakti, gece yarısı, orta" (...).

1.2. Mançu-Tunguzca ve Diyalektlerinde /t- > d-/

Benzing, /t/ sesinin Mançu-Tunguz dilinde ve diyalektlerindeki denklğini Tunguz /t/; Mançu: /t/, /ç (i,t)/; Goldi: /t/, /c (i,t)/; Ulç., Orok, Oroç, Solon, Negidal, Even, Lamut: /t/ olarak göstermiştir [Benzing, 1955, 32].

Mançu-Tunguzcada /t/ sesi ünlüler önünde /t/ olarak kalır ancak /i ve e/ seslerinden önce geldiğinde bazı diyalektlerde /t- > ç-/ biçiminde gelişme gösterir [Tsinsiyus, 1949, 184]: Evenki: *titatne, timi* ‘*sabah, yarın*’; Even: *temen, temenak* ‘*yarın*’; Solon: *timaşi* ‘*sabah*’; Negidal: *temenne* ‘*yarın*’; Orok: *çimanani*; Ulç: *timana* ‘*yarın, timay* ‘*sabah*’; Nanay: *çemana* ‘*yarın*’, *çemay-çemi* ‘*sabah*’.

Poppe de *i veya *ï önündeki asli *t- Mançu-Tunguz dillerinin alt-güney gruplarında örneğin Mançu ve Goldicede /*ç/ olduğunu, Tunguzcada ise (bütün ağızlarıyla), asli ünsüz /t/’nin korunduğunu belirtmiştir [Poppe, 1960, 15; Karaşlar, 2015, 94].

1.3. Korece ve Kore Diyalektlerinde /t- / ;

Kore dili ve altay dilleri arasında ilk karşılaştırmalı araştırma yapan alim B.D Polivanov’dur. Ondan sonra Ramstedt 1928’de “Remarks on the Korean language” makalesinde Altay dillerinin karşılaştırılmasına Kore dilini de dâhil etmiştir. Araştırmalarının sonucunda A Korean Grammar (1939), Korean Etymology (1949) eserlerini yayınlamıştır. Daha sonra onun öğrencileri P.Aalto ve N. Poppe’de Altay dilleri arasında Korecenin yeriyile ilgilenmişlerdir. Devamında K.H. Menges, R.A. Miller Kore dilinin Altay dilleri arasında bulunduğu teorisini desteklemiş ve buna Japonca’yı da eklemişlerdir. K. Gronbech, L. Ligeti ve J. Benzing Korecenin Altay dilleri arasında değerlendirilmesi teorisini mümkün görmekle birlikte yeterince kanıtlanmamış bir hipotez olarak değerlendirmişlerdir. Bu tartışmaya Koreli bilim adamları da dâhil olsa da günümüzde hâlâ üzerinde uzlaşmış bir görüş ortaya çıkmamıştır [Choi, 1996, 3-6].

Ramstedt ile aynı görüşte olan Poppe Ana Altayca ile Korecenin patlayıcı sesleri için denklikler vermiştir. Poppe’ye göre Ana Altayca /t/ ve /d/ t’ye denk gelmektedir. Yani ötümlü ses ötümlülüklerini kaybedip ötümsüz seslerle birleşmiştir [Choi, 1985, 86; Karaşlar, 2015, 96].

P. İ. Sung, Eski Korecede soluklu-soluksuz karşıtlığının mevcut olduğu gerçeğinden hareket edilmesi ve Ana Altaycanın ünsüz sisteminin yeniden tasarlanması gerektiğini söylemiştir [Choi, 2010, 69].

1.4. Japonca ve Japon Dili Diyalektlerinde t-

Japoncada söz başı, ortası ve sonunda /t/ sesi bulunmaktadır [Tekin, 1993, 26]. Talat Tekin çalışmasında /t-/ sesiyle ilgili örneklerden bazıları şöyledir:

Eski Japonca *tap-u* ‘*katlanmak, çekmek*’ [Tekin, 1993, 79]

Eski Japonca *tuk-u* ‘*(pirinç) dövmek*’ [Tekin, 1993, 79]

1.5. Türkçe ve Türk Diyalektlerinde t- > d-

*t- ve *d- arasındaki farkın kurulabildiği pek çok durumda Türk dillerinde *t- sesi vardır. Sedalı *d- ise neredeyse istisnasız bir şekilde *l ünsüzü ile devam ettiğinde: Proto Türkçe **döl* < Proto Altayca **t’öli*, PT **dül* < PA **t’ülke*, PT **dül* < PA **t’ülü*, PT **d(i)äl* < PA **t’iälke* (ancak, **talak* < **t’alp* V). *r ve *r önündeki *t- ise daha az sistematik bir biçimde şu şekildedir: **torgaj*, **tör*, **törüm*, **turup* / **turum*, **tor*, **tēr*, **tör* / **törü*, **ter*, **terkü*, **terk-*, **törpigü*, **töre*, **tekek* **dire-*, **da(:)r*. Ayrıca *t- > *d- seslerinin *-b- ‘den önce şu şekilde eğilimleri vardır: (**debe* ‘*deve*’ < **t’ibne*, **debir-* ‘*alabora etmek*’ < **t’ebV*; buna karşın **tabılğan* < **t’eba* [EDAL, 2003, 45].

Räsänen söz başı *t- ünsüzünü Ana Türkçe için (Räsänen, 1949: 158), Şçerbak Ön Türkçe için kurmuştur [Şçerbak, 1970, 164].

Tenişev /t/ sesinin Türk lehçelerinde genel olarak korunmakla birlikte Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Tuva Türkçesinde /t- > t-/ ve /t- > d-/ olmak üzere iki türlü gelişme gösterdiğini bildirmiştir. Çuvaş Türkçesi’nde ise /t-/ sesinin gelişimi /ç-/ yönünde olmuştur [Tenişev, 1984, 208-210].

2. KIPÇAK GRUBU LEHÇELERİNDE /t- > d-/ SESİ

Güney-Batı lehçeleri özelliklerinden olan t- > d- gelişmesi Kıpçak Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri değildir. Codex Cumanicus’ta görülen d’li örnekler genellikle çok kullanılan veya yabancı sözlerde geçenlerdir ve bu durum Batı Karayim diyalekti için de böyledir. Arap

harfli eserlerde d-'li şekiller görülmekle birlikte bunların bir kısmında Türkmençe kaydı vardır. Bunların dışında kalanları bir lehçe karışıklığı veya istinsah özelliği olarak kabul edilebilir [Karamanlıoğlu, 1994, 18]. Eski Türkçe söz başı t- sesinin d- sesine gelişimi Güney-Batı diyalektleri ve Karakalpak Türkçesinde yaygın olarak görülmektedir, fakat daha sonra ve daha farklı zamanlarda başka Türk lehçelerinde de görülmüştür [Rässänän, 1949, 158].

2.1. Proto Türkçe *dē-; Proto Tunguzca *de(b)-; Proto Moğolca *dawu-; [EDAL, 1358]

Eski Türkçe *té-* (*dé:-*); Eski Uygur: *té-*; Hakaniye: *té-*; Harezmi: *dé-*; Çağatay: *dé-* Kıpçak: *de-* / *dé-* [EDPT, 433b]

Tarihsel Kıpçak *de-* ‘demek, söylemek’ (BV. CC. İM. KF. KK. MS. TA. TZ.); *di-* (BV. Gİ. GT. İM. İN. KF. KFT. Kİ. MS. RH.); *dih-* (Kİ.); *dü-* (KFT.); *ti-* (BV. GT. İM. KF. MG. RH.) [Toparlı, 2007, 57].

Çağdaş Türk Lehçelerinde Tatar *di-*; Başkurt *ti-*; Kırım Tatarcası *de-*; Kırgız *te-*; Kazak. *de-*; Karakalpak. *de-*; Karaçay-Balkar *de-*; Kumuk *de-*; Nogay *de-* [EDAL, 1358]

Stachowski’ye göre Kıpçak lehçeleri ve bazı diğer lehçelerde söz başı *d-* sesi, sözcüğün gramatikal kullanımından dolayı korunur [EDAL, 1358].

2.2. Proto Türkçe *debe, deve; Proto Tunguzca *tib̄̄a; Proto Moğolca *teme-yen; [EDAL, 1424]

Eski Türkçe *tebe* (Orhun), *teve* (Eski Uygur.); Karahanlı *teve* (*tevej*) [EDAL, 1424]; krş. Eski Türkçe *tevey* (d-); Uygur *teve*; Hakaniye *tevey*; Çağatay *téve*; Harezmi *téve*; Kıpçak *tewe* [EDPT, 447b].

Tarihsel Kıpçak: *deve* (BM. DM. Gİ. KF. KFT. Kİ. KK.); *teve* (GT. TA.); *tife* (İM.); *tive* (BV.); *töve* (CC); *tüve* (TZ) [Toparlı, 2007, 60].

Çağdaş Türk Lehçeleri: Tatar *döye* (TTAS I: 324), Başkurt *döye*, Kırım Tatar *tüye, deve*; Kırg. *tō*; Kazak *Tüye*; Karakalpak *tüye*; Karaçay-Balkar *tüye*; Kumuk *tüye*; Nogay. *tüye*; [EDAL, 1425].

Stachowski ve Gombocz bu sözcüğün Türkçeden > Macarcaya *teve* olarak geçtiğini ifade ederler. Ayrıca “söz başı *d- Türkçe’de asimilasyona bağlı olarak meydana gelmiş olabilir ama Şçerbak’a rağmen Türkçeden Moğolcaya ödünçlenmiş kabul edilmez” [EDAL, 1424] ifadelerine yer verilmiştir.

Clauson bu sözcüğün en eski kaydına *teve* olarak rastlandığını, ama Kaşgarlı'nın onu *tevey* biçiminde okuduğunu ve bu biçiminin (*tevey*) doğru olduğunu düşünmektedir [Clauson, 1972, 447b]. Ancak Besim Atalay bu sözcüğün Divan’daki yazımından hareketle kelimenin özgün yazılışının *tewi* olduğuna dair dipnot düşmüştür ve Ercilasun ile Akkoyunlu çalışmalarında Besim Atalay’a katıldıklarını söylerken bu düşüncelerini *deve* kelimesinin Tonyukuk Güney-4 te geçen *tebi* biçiminin görüşlerini desteklediğini bildirirler [Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 404]. Şçerbak’a göre devencilğe ait hemen hemen bütün terminoloji benzeşmektedir, zira Moğollar develeri Türkler sayesinde öğrenmişlerdir [Şçerbak, 1970, 109].

2.3. Proto Türkçe *doñuz; Proto Tunguzca *dāñu-; Proto Korece *to’a- [EDAL, 1354-1355]

Eski Türkçe *toñuz* (d-); Uygur: *toñuz*; Hakaniye: *toñuz*; Çağatay: *toñuz*; Harezmi: *toñuz*; Kıpçak: *tonguz* [EDPT, 1972, 527b].

Tarihsel Kıpçak *danguz, dangkuz* (TZ); *donguz* (KK); *taguz* (DM); *tonguz* (BM, BV, CC, İM); *toñuz* (Kİ) [Toparlı, 2007, 56].

Çağdaş Türk Lehçeleri Tatar *duñgız* (TTAS I: 315); Kırım Tatar *toñguz, domuz*; Kazak *doñuz*; Karakalpak *doñuz*; Kırgız *doñuz*; Karaçay-Balkar *tonguz*; Kumuk *doñguz*; Nogay *doñuz* [EDAL, 1355]

2.4. Proto Türkçe *dört; Proto Tunguzca *dügin; Proto Moğolca *dörben, *döçin; [EDAL, 1378]

Eski Türkçe *tört* (?*dört*); Uygur: *tört*; Hakaniye *tört*; Çağatay *tört* / *dört*; Kıpçak *dört* / *tört* [Clauson, 1972, 534a].

Tarihsel Kıpçak *dörd* (KF); *dört* (CC, DM, Gİ, GT, İN, KF, KK, MG, MS, RH, TA, TZ); *dörüd, dörüt* (KFT); *tört* (BM, BV, CC, GT, İM, Kİ, MG); *türt* (İN) [Toparlı, 2007, 64].

Çağdaş Türk Lehçeleri Tatar *dürt* (TTAS I: 325), Başkurt *dürt*, Kazak *tört*, Karakalpak *tört*; Kırım Tatar *dört*; Kırgız *tört*; Karaçay-Balkar *tört*; Kumuk *dört*; Nogay *dört* [EDAL, 1378]

2.5. Proto Türkçe *damor; Proto Moğolca *daŋ-gi (< *dam-gi); Proto Japonca *tàmà [EDAL, 1364]

Eski Türkçe *tamar* / *tamir* (d-) Uygur *tamar*; Hakaniye *tamur*; Çağatay *tamur*; Harezmi *tamir* /*tamar*; Kıpçak *tamar* /*tamur* [EDPT, 508a].

Tarihsel Kıpçak *damar* (DM); *tamar* (BM, BV, CC, İM, İN, Kİ, TA, RH, TZ); *tamir* (MG); *tamur* (İM, TZ).

Çağdaş Türk Lehçeleri: Tatar *tamir* [TTAS III, 3]; Başkurt *tamir*; Kazak *tamir*; Karakalpak *tamir*; Kırım Tatar *tamir*; Kırgız *tamir*; Karaçay-Balkar *tamir*; Kumuk *tamir*; Nogay *tamir*. Aynı zamanda -o-’lu bazı formları vardır: Kırgız *tomor* ‘bir bitki adı’ vd. [EDAL, 1364].

Şçerbak’ın [1997, 153] çalışmasında vardığı karara göre Moğolcada *tamir* ‘sinir, güç’ sözcüğü Türkçeden ödünçlenmiştir, ancak *daŋgi* ‘kök’ kelimesiyle karşılaştırıldığında bu yalnızca ikinci /-m-/ asimilasyonu ile kabul edilebilir: **dam-gi* > *daŋgi* [EDAL, 1425]. Hasan Eren bu sözcüğün Türkçe “*tam-*” “*daml-*” kökünden geldiğini ve Clauson’un “*tamar*” yanında “*tamur*” biçimini vermesinin düşündürücü olduğunu belirtir [Eren, 1999, 105].

2.6. Proto Türkçe *diāl ‘taş’; Proto Tunguzca *žola; Proto Moğolca *çilagu; Proto Japonca *(d)isi; Proto Korece *tōrh [EDAL, 1373]

Eski Türkçe *taş* [Ramstedt, 1957, 49]; Karahanlı *taş*;

Çağdaş Türk Lehçeleri: Tatar *taş*; Başkurt *taş*; Kırgız *taş*; Kazak *tas*; Kırım Tatar *taş*; Karaçay-Balkar *taş*; Karakalpak *taş*; Kumuk *taş*; Nogay *tas*

Dybo ve arkadaşları çalışmalarında Şçerbak’ın görüşünün aksine bu sözcüğün Moğolcaya Türkçeden ödünçlendiğinin kesin olmamasıyla birlikte Doerfer tarafından ortaya konulan karşıt etimolojik argümanların da ikna edici olmadığını ifade ederler [EDAL, 2003, 1425]

Bilimsel yayınlarda Türkçe *tāş* kelimesi sık sık Moğolca *çilagun* ile birleştirilmiştir.

Ramstedt tarafından yapılan bu birleştirme Gombocz, Németh, Polivanov, Poppe, Ligeti, Pritsak, Sinor Arm, Egerov, Aalto, Räsänen, Miller, Şçerbak gibi dil uzmanları tarafından benimsenmiştir. Son olarak Doerfer Türkçe *taş* ile Moğolca *çilagun* arasındaki bağ sorununu tartışmış ve onun Moğolca “*çilagun*” un çok eski bir alıntı olduğu yolundaki görüşüne Clauson da katılmıştır [Eren, 1999, 396].

2.7. Proto Türkçe *tiakıgu; Proto Tunguzca *tiaku; Proto Moğolca *takiya; Proto Japonca *tākà(m)pái [EDAL, 1431]

Eski Türkçe *takıgu* (Eski.Uygur); Karahanlı *takagu*;

Çağdaş Türk Lehçeleri: Tatar *tawık*; Başkurt *tawık*; Kırgız *tök*; Kazak *tawık*; Kırım Tatar *tawuk*; Karaçay-Balkar *tawuk*; Karakalpak *tawık*; Kumuk *tawuk*; Nogay *tawık*.

Gombocz bu sözcüğün (1912) Macarcaya < Türkçeden alıntılı olduğunu belirtmiştir [EDAL, 1431].

“Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü” adlı çalışmada Şçerbak’ın değerlendirmesine rağmen bu sözcüğün Türkçeden Moğolcaya ödünçlenmediği ve Doerfer’in bu sözcüğün kritiğini sıkı bir şekilde yaptığı belirtilmiştir [EDAL, 1431]. Doerfer bu sözcüğü yansıma kökenli sözcük olarak değerlendirirse de Clauson –*gu* sesleriyle biten eski bir hayvan ismi olarak değerlendirir [Clauson, 1972, 468b].

2.8. Proto Türkçe *teŋ; Proto Tunguzca *tēŋ; Proto Japonca *tāni [EDAL, 1417].

Eski Türkçe *teñiz* (d-); Hakaniye *teñiz*; Çağatay *tēñiz*; Kıpçak *teñiz*, *teniz*, *deniz* [EDPT, 527a]; Karahanlı (?) *teŋ* [EDAL, 2003, 1417]

Tarihsel Kıpçak *deñiz* (BM. Gİ. KFT. MS.); *teniz* (İH. Kİ.); *teñiz* (CC. DM. GT. İM. KK. TA. TZ.); *tiñiz* (BV. DM. GT.) [Toparlı, 2007, 59].

Çağdaş Türk Lehçeleri: Tatar *diñgèz* [TTAS I, 309], Başkurt *diñgèz*, Kazak *teñiz*, Clark, [1980, 39] çalışmasında Türkçe **deŋgir* ‘deniz’ > Moğolca *teŋgis* biçiminde alıntılı olduğunu bildirmiştir [EDAL, 2003, 1417].

3. SONUÇ

Güney-Batı lehçeleri özelliklerinden olan /t- > d-/ gelişmesi Kıpçak Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri değildir. Codex Cumanicus'ta görülen *d*'li örnekler genellikle çok kullanılan veya yabancı sözlerde geçenlerdir ve bu durum Batı Karayim diyalekti için de böyledir. Arap harfli eserlerde /d-/li şekiller görülmekle birlikte bunların bir kısmında Türkmençe kaydı vardır. Bunların dışında kalanları bir lehçe karışıklığı veya istinsah özelliği olarak kabul edilebilir [Karamanlıoğlu, 1994, 18].

Eski Türkçe söz başı /t-/ sesi Tarihsel Kıpçak Türkçesi Dönemi eserlerinin bir kısmında korunurken bir kısmında /d-/ olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde günümüzde de Kıpçak grubu lehçelerinde söz başı /t-/ sesinin büyük oranda korunduğu ancak bazen /d/ ile karşılandığı görülmektedir. Bu lehçelerde Eski Türkçedeki söz başı /t-/ sesine denk düşen söz başı /d-/ sesi seyrek ve düzensiz bir şekilde bulunmaktadır. Örnekler de incelendiğinde söz başı /t-/ > /d-/ gelişiminin Kıpçak grubu Türk lehçeleri için ayırt edici bir özellik olmadığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- BENZİNG, J. Die Tungusischen Sprachen Versuch einer vergleichenden Grammatik, Wiesbaden, 1955.
- CHOI, Han-Woo "A Comparative Study of Korean and Turkic, Is Korean Altaic?", International Journal of Central Asian Studies (Edt. Talat TEKİN), Voluta 1, 1996.
- CHOI, Han-Woo Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010.
- CHOI, H. W. Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Fonolojisi, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.
- CLAUSON, S. Gerhard An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, 1972.
- ERCİLİSUN, A.B.-AKKOYUNLU, Z. Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- EREN, Hasan Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara, 1999.
- JANHUNEN, Juha "Para-Mogolic" The Mongolic Languages (Edt.Juha JANHUNEN), London-New York: Routledge, 2003, s. 391-403.
- KARAMANLIOĞLU, A.F. Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- KARAŞLAR, S., "Altay Dillerinde /t/ Sesi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015, c.8. s.40, s.93-101.
- POPPE, N. Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1960.
- POPPE, N. Introduction to Altaic Linguistics, Otto Harrassowitz – Wiesbaden
- POPPE, N. (1987) Introduction to Mongolian Comparative Studies, Helsinki: Suomalais – Ugrilainen Seura, 1965.
- RAMSTEDT, G. J. Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft, I Lautlehre, (Haz. Pentti Aalto), Helsinki, 1957.
- RÄSSÄNÄN, M. Materialien zur lautgeschichts der türkischen, 1949.
- RÄSSÄNÄN, M. Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkischen Sprachen, Helsinki, 1969.
- SCHÖNIG, Claus "Para-Mogolic" The Mongolic Languages (Edt.Juha JANHUNEN), London-New York: Routledge, 2003, s. 403-421.
- STAROSTIN, Sergei A., Anna V. DYBO, and Oleg A. MUDRAK Etymological Dictionary of the Altaic Languages (EDAL), 3 volumes. Leiden: Brill Academic Publishers, 2003.
- ŞÇERBAK, A. M. Sravnitel'naya Fonetika Turkskih Yazıkov, Leningrad, 1970.
- ŞÇERBAK, A. M. "Rannie tyurko- mongolskie yazıkovie svyazi, Petersburg, 1997.
- TEKİN, Talat Japonca ve Altay Dilleri, Ankara: Doruk Yayınları, 1993.
- TEMİR, A. "Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlgiler" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XIII, S. 1-2, Ankara, 1955.
- TENİŞEV, E.R. Sravnitel'no İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov – Fonetika, Moskva, 1984.
- TOPARLI, R. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- TSİNSİYUS, V. İ. Sravnitel'naya Fonetika Tunguso-Mançjurskih Yazıkov, Leningrad, 1949.
- TSİNSİYUS, V. İ. Slovar Tunguso-Mançjurskih Yazıkov – Materiyali k etimologičeskomu slovaru, Leningrad, 1975.

INITIAL PHONEM /t-/ IN KIPCHAK DIALECTS

Various sounds were used as criteria in the classification of Altai languages. One of these is initial phonem /t-/. For Turkish, t- > d- sound change is the characteristic feature of Oguz group. However, this sound change is also found in Kipchak dialects. In this study, firstly the status of initial phonem /t-/ in Altaic languages was evaluated. Then, the situation of initial phonem /t-/ in Kipchak group dialects is explained with examples.

Keywords: /t-/ phonem, Kipchak, Kipchak dialects, Turkish, Turkish Languages, Altaic Languages.

References

- BENZING, J. Die Tungusischen Sprachen Versuch einer vergleichenden Grammatik, Wiesbaden, 1955.
- CHOI, Han-Woo “A Comparative Study of Korean and Turkic, Is Korean Altaic?”, *International Journal of Central Asian Studies* (Edt. Talat TEKİN), Voluma 1, 1996.
- CHOI, Han-Woo *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010.
- CHOİ, H. W. *Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Fonolojisi*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.
- CLAUSON, S. *Gerhard An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- ERCİLASUN, A.B.-AKKOYUNLU, Z. *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- EREN, Hasan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara, 1999.
- JANHUNEN, Juha “Para-Mogolic” *The Mongolic Languages* (Edt. Juha JANHUNEN), London-New York: Routledge, 2003, s. 391-403.
- KARAMANLIOĞLU, A.F. *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- KARAŞLAR, S., “Altay Dillerinde /t/ Sesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2015, c.8. s.40, s.93-101.
- POPPE, N. *Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1960.
- POPPE, N. *Introduction to Altaic Linguistics*, Otto Harrassowitz – Wiesbaden
- POPPE, N. (1987) *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki: Suomalais – Ugrilainen Seura, 1965.
- RAMSTEDT, G. J. *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft, I Lautlehre*, (Haz. Pentti Aalto), Helsinki, 1957.
- RÄSSÄNÄN, M. *Materialien zur lautgeschichts der türkischen*, 1949.
- RÄSSÄNÄN, M. *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki, 1969.
- SCHÖNIG, Claus “Para-Mogolic” *The Mongolic Languages* (Edt. Juha JANHUNEN), London-New York: Routledge, 2003, s. 403-421.
- STAROSTİN, Sergei A., Anna V. DYBO, and Oleg A. MUDRAK *Etymological Dictionary of the Altaic Languages (EDAL)*, 3 volumes. Leiden: Brill Academic Publishers, 2003.
- ŞÇERBAK, A. M. *Sravnitel'naya Fonetika Turkskih Yazıkov*, Leningrad, 1970.
- ŞÇERBAK, A. M. “Rannie tyurko- mongolskie yazıkovie svyazi”, Petersburg, 1997.
- TEKİN, Talat *Japonca ve Altay Dilleri*, Ankara: Doruk Yayınları, 1993.
- TEMİR, A. “Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlgiler” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, Ankara, 1955.
- TENİŞEV, E.R. *Sravnitel'no İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov – Fonetika*, Moskva, 1984.
- TOPARLI, R. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- TSİNSİYUS, V. İ. *Sravnitel'naya Fonetika Tunguso-Mançjurskih Yazıkov*, Leningrad, 1949.
- TSİNSİYUS, V. İ. *Slovar Tunguso-Mançjurckih Yazıkov – Materiyali k etimologičeskomu slovaru*, Leningrad, 1975.